

Brugsforeningsbevægelsen generelt – Sabro Brugsforening specielt

Den første brugsforening i Danmark blev stiftet i 1866.

Den første brugsforening i Sabro blev stiftet i 1889.

Når vi i dag kan fortælle Sabro Brugsforenings historie, skyldes det, at Sabro-Fårup Lokalhistoriske Samling er i besiddelse af samtlige forhandlingsprotokoller tilbage fra 1889.

Samlingen er også i besiddelse af alle forhandlingsprotokollerne fra Mundelstrup Brugsforening. Hvis ikke brugsforeningernes bestyrelser gennem tiderne havde opbevaret og forsvarligt gemt disse værdifulde arkivalier, så havde der ikke været nogen historie at skrive.

Samlingen er naturligvis interesseret i alle former for arkivalier fra lokalområdet, ligesom samlingen interesserer sig for, hvordan de forskellige foreninger er opstået. Hvad har baggrunden været for, at man har stiftet en forening af en eller anden art. I alle tilfælde er der en begrundelse.

Samlingen har også interesseret sig for, hvad der er gået forud for stiftelsen af Sabro Brugsforening i 1889. Vores interesse har specielt været brugsforeningsbevægelsen i Danmark og andelsbevægelsen i almindelighed. I den forbindelse har vi også studeret, hvad der omkring disse bevægelser foregik tilbage i tiden i England, og har fundet, at der er grundlag for sammenligning med det der skete der.

Man må ikke tro, at Danmark kom på verdenskortet, da man her i landet i 1866 stiftede den første danske brugsforening. Allerede i 1700-tallet var der flere steder i Europa, hvor det spirede med ideer, der kunne billiggøre de allermest nødvendige livsfornødenheder.

Det mønster, som dannede grundlag for opstarten til vores brugsforening, skal nok findes i England i begyndelsen af 1800-tallet.

Efter datidens begreber, havde England i de tider fået sin industri moderniseret og rationaliseret. Det var bl.a. bomuldsspinderiernes maskiner, der var blevet moderniseret, men det var også dampmaskinernes kapacitet, der var øget betydeligt. I forbindelse med denne effektivisering af maskinerne kunne der også spares arbejdskraft. Følgerne her af var, at der samtidig blev skabt en stor arbejdsløshed. Fabriksindehaverne udnyttede situationen med det resultat, at lønningerne faldt til et absolut minimum. Sultegrænsen truede stort set alle lønmodtagere.

Det var i denne, for arbejderne, fortvivlede situation, at arbejderfamilierne begyndte deres første famlende forsøg på at slutte sig sammen for at gøre fælles indkøb. Herved kunne de aller mest nødvendige livsfornødenheder billigøres. I 1844 viste den første spæde forløber for brugsforeningerne sig i England. Begrebet 'brugsforening' var på det tidspunkt sikkert et ukendt ord. Måske det danske ord 'fællesindkøb' var mere passende.

Man har kendskab til, at det var 28 arbejdsløse flonelsvævere i fabriksbyen Rockdale, nord for Manchester, der sluttede sig sammen for at gøre indkøb af enkelte forbrugsvarer. Det var især havregryn, man kunne købe ind i store partier og herved til en billigere pris. Måske var det disse 28 fattige flonelsvævere, der fik lagt spiren til både Englands og Danmarks brugsforeningsbevægelser, med opstart for Danmarks vedkommende i 1866. Dividendsystemet, som vi kender det i Danmark, er også et system, der kommer udefra.

For at få disse første brugsforeninger til at køre var det nødvendigt, at nogen skulle indskyde kapital til et varelager, og det skete i form af beløb af varierende størrelse. Da den første dividendeordning blev udbetalt, var den beregnet i forhold til den kapitalstørrelse, den enkelte havde præsteret. Det er først senere, man finder ud af at fordele overskuddet efter det indkøb, den enkelte har foretaget.

I begyndelsen af 1800-tallet er der en mand i England ved navn Robert Owen, som med godt held - i nogen tid - fører nogle kooperative tanker til virkelighed. Owen havde det man i dag vil kalde for et kommunistisk livssyn. Owen ville f.eks. afskaffe privat ejendom. Han ville også afskaffe alt, hvad der hed religion. Statens strafferet skulle afskaffes. Der skulle heller ikke være noget der hed ægteskaber.

Owen foreslår, at der i et fællesskab skal være ca. 2000 personer. Han vil også ændre børneopdragelsen. Vi må konstatere, at der også i England i begyndelsen af 1800-tallet, var kommunistiske tendenser. Owens ideer blev afprøvet en hel del steder i England, og der var mange der lyttede til ham, især i begyndelsen. Han rejste også rundt i landet og prædikede for sine ideer, men meget af det faldt fra hinanden igen. Man mener alligevel, at Robert Owen fik lagt nogle kim til noget der kunne bruges. Måske også kim til vores andelsprincipper. Det har måske også været småbidder fra Robert Owens ideer, der har været med til at starte andelstanken.

Som nævnt indledningsvis, var Sabro Brugsforening ikke den første brugsforening i Danmark, da den blev stiftet i 1889. Den første brugsforening i Danmark blev stiftet i Thisted i 1866. Den blev nu ikke benævnt brugsforening, helt fra starten hed den Thisted Arbejderforening. Initiativtageren hed H. C. Sonne og var sognepræst i Thisted. Den blev dannet i samarbejde med den lokale arbejderforening. Sikkert nok stedets fagforening.

Som før nævnt, havde englænderne afprøvet nogle systemer, som mere eller mindre havde været brugbare. Man ved at pastor Sonne havde nogle forbindelser til England, og herved havde fået kendskab til den Engelske model. Pastor Sonnes model lignede også det man kendte fra England. Det var også efter de kendte demokratiske principper, at foreningen i Thisted blev stiftet. Der skulle indkaldes til en stiftende generalforsamling, hvor der blandt foreningens registrerede medlemmer, blev valgt en bestyrelse på et x antal bestyrelsesmedlemmer.

Ideen var naturligvis, at et eventuelt overskud skulle komme foreningens medlemmer til gode. Ud fra disse demokratiske principper var der ingen enkeltperson, i kraft af en enkelt forretningsindehaver, der alene kunne skumme fløden. Grundideen med denne forretningsform var naturligvis, at man kunne købe varerne hjem i store partier og herved billiggøre dem.

Efterhånden bliver man mere og mere bevidst om storkøbsfordelen. Det medfører, at man i 1884 stifter foreningen Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger. Men selv om man på den stiftende generalforsamling døber foreningen Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger, dækker den ikke hele Danmark. Foreningen bliver nemlig stiftet på Sjælland, og man begår desværre den store fejl, at man glemmer at inddrage de rigtige folk fra Jylland. Jyder er jyder, og dette vil man ikke lade sig byde som jyde.

Fire år efter, i 1888, stifter en mand ved navn Severin Jørgensen Fællesforeningen for Jylland. Severin Jørgensen var brugsuddeler i Vester Nebel ved Kolding.

Efter nogle år, hvor begge foreninger arbejder uafhængig af hinanden, kan Severin Jørgensen åbenbart godt se en praktisk og økonomisk fordel i, at der kun er en landsdækkende fællesforening.

I 1896 bliver det en realitet med sammenlægning af de to fællesforeninger, og under den forkortelse vi kender i dag bliver F.D.B. dannet. Det er heller ikke nogen overraskelse, at den første formand for F.D.B. bliver Brugsuddeleren i Vester Nebel Severin Jørgensen. Han er F.D.B. formand indtil 1913. Det er også

i Severin Jørgensens formandstid, F.D.B. bliver udbygget med filialer og egne fabrikker.

Stort set alle landets brugsforeninger var tilsluttet F.D.B. i 1913 da Severin Jørgensen fratræder som formand. En opgørelse fra 1914 fortæller, at en tredjedel af landets husstande var medlem af en brugsforening.

Ideen med dannelse af en fællesforening er heller ikke nogen dansk opfindelse, også dette begreb har vi hentet i England, hvor benævnelsen fællesforening høres første gang i 1850. En organisation der kalder sig De Kristne Socialister forsøger at oprette et fællesindkøb. De Kristne Socialister forsøgte sig med flere modeller, men ingen af modellerne lykkedes. Det var først i 1863 man fandt en brugbar model.

45 foreninger i Nordengland gik her sammen om at oprette et fællesindkøb, som havde sæde i Manchester. Beviset for, at modellen kunne bruges var, at i 1868 sluttede de skotske brugsforeninger sig sammen og oprettede deres fællesindkøb med hovedsæde i Glasgow. For at gøre det hele fuldkommen så udvidedes den nordengelske model til, at omfatte hele England. - Som nævnt blev Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger først en realitet i 1896. Det kan meget vel være, at Severin Jørgensen også her har skelet til den engelske model.

Da Sabro Brugsforening blev stiftet i 1889, var det i en tid, hvor der blev stiftet mange brugsforeninger i Danmark. Det kan nævnes, at i tiåret 1880-1890 blev der stiftet 279 brugsforeninger i Danmark, ca. 28 i gennemsnit pr. år.

Det tiår, hvor der blev stiftet flest brugsforeninger, var tiåret 1900-1909, da blev der stiftet 535 eller 53 pr. år i gennemsnit.

I 1920 var antallet af brugsforeninger i Danmark oppe på 2.407.

Tilbage til tiden før 1866 da den første brugsforening i Danmark så dagens lys. Datidens tilstande for danske arbejdere kan meget vel sammenlignes med de tilstande, der var blandt væveriarbejderne i England, der fandt sammen for i et fællesskab for at købe havregryn. Her i landet befinder vi os på den tid, hvor godsejerne og de større bøndergårde havde medvind i sejlene. Landbrugets hovedproduktion var kornavl, som kunne afsættes til rimelige gode priser. Når der dengang handledes med korn med købmændene i byerne, var det ofte byttehandler. Landmændene leverede korn og fik bearbejdede varer med tilbage til deres husholdninger.

Sådanne byttehandler var husmændene, landarbejderne og fabriksarbejderne afskåret fra. Betegnelsen husmand kunne være to ting, det kunne være en der ejede en lille ejendom med et lille stykke jord og arbejdede på godset. Det kunne også være en der boede i hus, men var fæster hos herremanden.

Landarbejderens løn var meget lille. Årsindtægten var i 1830 i gennemsnit for hele landet 180 rigsdaler. For at dække de allermest nødvendige livsfornødenheder krævedes en årsindtægt på 250 rigsdaler. Differencen skulle dækkes ind ved hustru- og børnearbejde. På godserne og de større gårde var det ofte ved malkearbejde, kvinderne tjente lidt til husholdningen.

Det var forståeligt nok, at arbejderne under disse til tider kaotiske forhold har gransket i, hvordan de kunne billiggøre de daglige fornødenheder. Når vi taler om livsfornødenheder fra dengang, så var det flæsk, brød og kartofler. Under samme livsfornødenheder nævnes også tobak og brændevin, muligvis datidens nervemedicin.

Sabro Brugsforening 1889 - 1964

I det følgende vil vi beskæftige os med Sabro Brugsforening. Vi vil forsøge at berette ud fra de gamle forhandlingsprotokoller og hvad de fortæller os, men vi skal også vide lidt om landsbyen Sabros historie. Den lokale historie hænger uvægerlig sammen med brugsforeningshistorien i slutningen af 1800-tallet. På den tid var det helt naturligt, at man handlede lokalt, såfremt mulighederne var til stede. Den eneste mulighed for transport var på sine egne ben eller til hest. Konkurrencen om kunderne brugsforeningerne imellem var ikke af nogen større betydning. Når man havde en lokal brugsforening, i vores tilfælde Sabro Brugsforening, så gik man ikke til Lading, Mundelstrup eller Skjoldlev for at handle. Tilmed efter en arbejdsdag der nemt sneg sig op på 12 timer.

I slutningen af 1800-tallet ligner landsbyen Sabro de fleste andre landsbyer i Danmark. Udskiftningen var afsluttet i slutningen af 1700-tallet. Sabro bestod dengang af elleve gårde og en del småhuse. Alle gårdene har sandsynligvis tidligere været fæstegårde under Hovedgården Ristrup.

I forbindelse med udskiftningen blev nogle af gårdene delt. Den nye gård blev almindeligvis bygget ude på overdrevsjorderne, eller på udmarken. Et par af gårdene er flyttet ud på marken, hvor de nu ligger mere centralt på jorderne. Det var praktisk i dagligdagen, at gården lå centralt. Det var praktisk af hensyn til transportafstanden af foder til gårdens kreaturer. Det var praktisk når gødningen skulle returneres til agerjorden. Der var på den tid ingen mekaniske hjælpemidler, det var med skovl og greb og mandskraft, i samarbejde med rigtige hestekræfter.

Opstarten til stiftelse af en brugsforening i Sabro har sandsynligvis været, at nogle initiativrige og forudseende mænd har taget en snak om forholdene på stedet og lagt en strategi.

Det kunne tænkes, at man har taget kontakt til andre, som har haft erfaringer med opstart af en brugsforening.

Arbejdsvilkårene, indtjeningsmulighederne og lønningerne i slutningen af 1800-tallet var for mange på et minimumsstate, der var megen fattigdom blandt familierne. Ifølge den gamle forhandlingsprotokol indkaldes der til et orienterende møde i Sabro skole den 10. februar 1889. Eneste punkt på dagsordenen var stiftelse af en brugsforening. Der fortælles ikke noget om, hvordan man har meddelt borgerne i Sabro, at der var indkaldt til et orienterende møde. Måske har det været mund til mund der er blevet brugt.

Der mødte 50 af byens borgere op til mødet. I betragtning af byens størrelse, må 50 borgere have været en betydelig del af den voksne befolkning, alle skrev sig på en tegningsliste som værende interesseret. Man valgte syv personer, som fik til opgave at lave et lovudkast til en eventuel brugsforening. Allerede den 24. februar indkaldes der til en stiftende generalforsamling, hvor de fremlagte love blev debatteret og endeligt vedtaget.

Syv-mands-gruppen fremlægger også forslag til udsælger, som han benævnes i protokollen. Man foreslår krobestyrer på Sabro kro Jørgen Rasmussen. Forsamlingen accepterer Jørgen Rasmussen som uddeler. Man vedtager også, hvad uddelerens løn skal være. Han skal have 5% af indkøbsprisen plus en lønaftale ifølge foreningens vedtægter.

Den første bestyrelse blev valgt. Den bestod af tre murere, to husmænd og to gårdejere: Murer Laurs Jensen Beis, murer Ole Jørgensen og murer Kristian Rasmussen. Husmand Kristen Mathiesen og husmand Peder Steffen Pedersen. Gårdejer Jens Bech og gårdejer Peder Andersen Hougaard.

De var alle fra Sabro. Foreningen er af gode grunde ikke i besiddelse af nogen formue. Man lejer sig derfor ind i huset på hjørnet af Astervej og Vistoftvej. Nuværende adresse Astervej 18.

Uden formue har det naturligvis været nødvendigt at skulle på lånemarkedet, for at fremskaffe en startkapital. Man beregner at skulle låne 800,00 kroner. De 600,00 kroner låner man i Spare Lånekassen. De resterende 200,00 kroner lånes i den lokale sygekasse. Den største del af lånet skal bruges til opbygning af et varelager, og en mindre del går til løn til uddeleren.

Bestyrelsen mødes for at lægge en mødestrategi, og den bliver enig om, der skal være bestyrelsesmøde den 1. søndag i hver måned, hvor bestyrelsen blandt andet vil efterse bøgerne, som der står i protokollen. Der bliver samme år 1889 den 3. november indkaldt til ekstraordinær generalforsamling. Formanden var, udover at være formand, samtidig regnskabsfører. Begrundelsen for den ekstraordinære

generalforsamling var, at den øvrige bestyrelse ikke havde tillid til formanden som regnskabsfører, og de ville derfor have valgt en anden til den post. På samme generalforsamling blev det besluttet, der efterfølgende ikke må tilbydes gratis tobak og svovlstikker i forretningen. Der blev dog givet bevillinger. Uddeleren blev bevilget 10,00 kroner om året til belysning.

Den 24. november samme år er der bestyrelsesmøde, hvor uddeler / krobestyrer Jørgen Rasmussen bliver fyret som uddeler. Fyringen er åbenbart godt forberedt, for man ansætter på samme bestyrelsesmøde en ny uddeler. Det bliver Jens Rasmussen, Sabro. Bestyrelsen har tilsyneladende fået travlt, for allerede den 1. december samme år 1889 er der igen indkaldt til bestyrelsesmøde. På dette møde beslutter bestyrelsen, at butikken for eftertiden på søn- og helligdage skal lukke senest klokken 09 aften. På samme møde indføres der bødestraf til bestyrelsesmedlemmer, der kommer mere end en halv time for sent til bestyrelsesmødet. Bøden skulle være en omgang bajersk øl til bestyrelsen.

Den 23. februar 1890 bliver der indkaldt til den første ordinære generalforsamling, efter foreningen er stiftet. Der er udskiftning i bestyrelsen. Smed Jensen og skomager Olsen indtræder i bestyrelsen. Det bliver vedtaget på generalforsamlingen, at uddelerens løn hæves til 6% af indkøbsprisen. Den 24. marts 1890 er der igen bestyrelsesmøde. Det drejer sig om licitationen over varetransporten fra Aarhus. Udgiften til denne bliver 120,00 kroner for det kommende år.

Der er ting, der tyder i retning af, at bestyrelsen ikke helt har fundet sine egne ben i den nye forretning. Den 27. april indkaldes igen til ekstraordinær generalforsamling. Der er igen problemer med regnskabet. Man mener, der er for meget udestående. Den nyansatte regnskabsfører bevilges hjælp. Hjælpen bliver den tidligere afsatte formand og regnskabsfører. Der vælges nu også en revisor, og der vælges samtidig ny formand. Den nye formand bliver skomager Olsen.

Den 11. maj indkaldes igen til ekstraordinær generalforsamling. Eneste punkt på dagsordenen er ansættelse af ny uddeler. Det bliver overdraget til bestyrelsen at ansætte ny uddeler. 17. maj 1890 indkaldes til bestyrelsesmøde. Et udvalg har fundet frem til en egnet person, som nu bliver præsenteret for den øvrige bestyrelse. Navnet er Rasmus Rasmussen. Indtil videre har de første 3 uddelere heddet Rasmussen. Vi må formode, at det er tilfældigt. Bestyrelsen er blevet pålagt af den ekstraordinære generalforsamling at kræve, at den nyansatte uddeler skal stille sikkerhed for en del af varelageret. Uddeleren tilbyder sikkerhed på en sparekassebog på 55 kroner og 46 ører og en anden

sparekassebog på hele 525 kroner. Foruden de to sparekassebøger stilles der sikkerhed med en maskinvæv og en håndvæv.

De næste par år går så nogenlunde smertefrit, men i 1892 ansætter man igen en ny uddeler. Han hedder for en gang skyld ikke Rasmussen. Han hedder Thomas Jensen. Det skal vise sig at være et rigtigt godt valg, for han er brugsuddeler i hele 34 år. På den ordinære generalforsamling i 1894 fremsættes forslag om, at afhænde forretningen til uddeleren, men der kunne ikke samles flertal for forslaget. Forslaget falder, og uddeleren fortsætter.

I 1898 får brugsforeningen telefon. Den får Sabro nr. 5, det må nok betyde, at nu er der fem i Sabro, der har telefon. Så er der da fem, der kan telefonere til hinanden. - I 1898 fattes foreningen åbenbart kapital igen, men det klarer uddeleren. Brugsforeningen låner 1000 kroner af uddeleren, som skal forrentes med 5%.

I 1900 indmeldes Sabro brugsforeningen i Fællesforeningen for Danmark Brugsforeninger - F.D.B.

Vi ved, at brugsforeningen startede i lejede lokaler i huset Astervej nr. 18, vi ved også, at brugsforeningen flytter ind i huset Astervej nr. 14, men vi ved ikke, hvornår brugsforeningen flytter fra Astervej 18 til Astervej 14. Den gamle protokol fortæller os desværre ikke noget om flyttetidspunktet.

Når vi læser protokollen, sker der ikke noget særligt dramatisk de første år efter 1900 årsskiftet. I 1917 arrangerer brugsforeningen ungdomsbal i pavillonen. Pavillonen var en ottekantet træbygning, som lå bag ved forretningen på Astervej 14. Den blev brugt som lagerplads for brugsen, men den kunne åbenbart ryddes, så der også kunne blive plads for ungdommen.

Det går godt for forretningen, der spekuleres i udvidelse og også på nybyggeri. Foråret 1926 beslutter man sig for at købe en byggegrund på den modsatte side af vejen. Astervej nr. 9. I maj 1926 er man så langt fremme med tegninger, at der skal indhentes tilbud på opførelse af en ny brugsforeningsbygning. Tilbuddet gælder opførelse af butikslokaler, uddelerbolig med værelser til kommissær, forsamlingshus og udhus, samt udvendig kloak, rørføringer og fremføring af kabler til elmast m.m. Det samlede tilbud lød på 22.730,00 kroner.

Der var ikke i overslaget beregnet inventar til forsamlingshuset, som senere blev leveret pr. regning. Der var ikke noget selvstændigt køkken til forsamlingshuset. Ved fester i forsamlingshuset var der adgang til uddelerens private køkken.

Der hørte naturligvis heller ikke nogen specielle toiletfaciliteter til forsamlingshuset. Hvis man fik trang til at besøge et sådant, blev man henvist til lokummet i baggården. Men det var man jo heller ikke uvant med hjemmefra på det tidspunkt. Den nye bygning stod klar til indflytning den 1. oktober 1926. Brugsforeningen får her på Astervej 9 en levetid på 43 år. Det er ikke de store

forandringer, der sker i butikken, dog bliver bagbutikken lagt til det bestående. I maj 1968 beslutter man sig for at inddrage salen til lagerlokale.

Næste gang bestyrelsen har køb af byggegrund på dagsordenen er den 9. januar 1967. Vinteren igennem diskuterer man de økonomiske konsekvenser, priser på byggegrund og m.m. Den 19. maj 1967 har bestyrelsen udpeget to mulige byggegrunde. Den ene grund er på Aage Mørups jorder. Sandsynligvis i området hvor parcelhusene på Kirsebærvej nu ligger. Den anden byggegrund, der kunne egne sig, var der, hvor brugsforeningen ligger i dag. Jorderne her ejedes af Arne Rasmussen, Vistoftvej 40.

Det, som bestyrelsen nu var nået frem til, var, at man kunne præsentere generalforsamlingen for et forslag om at bygge en ny brugsforening.

Alternativet var, at der skulle udvidelser til, hvor den gamle lå.

Den 5. december 1967 indkaldes til generalforsamling, hvor man diskuterede nybygning eller tilbygning til det bestående. Generalforsamlingen pålagde bestyrelsen at lave beregninger til nybygning, som senere blev godkendt.

Arkitekten havde forinden også lavet skitse til omforandring, hvor salen blev inddraget. Det største problem, man kunne forudse ved at blive på Astervej, var parkeringsproblematikken.

Den 2. oktober 1968 besluttede bestyrelsen sig for at købe grunden på Vistoftvej. Man havde også en anden byggegrund på tilbud, nemlig på Aage Mørups arealer, det nuværende Kirsebærvej Opførelsen af brugsforeningen på Vistoftvej går i gang foråret 1969 og står færdig til indvielse den 20. november 1969.

Den gamle brugsforening på Astervej blev sat til salg.

Der var forslag fremme om, at Sabro Borgerforening skulle købe bygningen for at kunne drive forsamlingshuset videre. Det viser sig hurtigt, det ikke kan lade sig gøre. De økonomiske konsekvenser ved et sådant køb er der ikke dækning for. Derimod viser der sig en møbelpolstrer. Otto Sejr Kristensen køber brugsen, pris for grund og bygninger 250.000,00 kroner. Handelen blev afsluttet den 16. april 1969.

Kilder til denne beretning er i det væsentlige hentet fra de gamle forhandlingsprotokoller fra 1889 til 1969.

Hvis nogen er i besiddelse af oplysninger af historisk betydning for beretningen, er man meget velkommen til at rette henvendelse til det Lokalhistoriske arkiv.

E-mail safa.lokhist@gmail.com eller personligt til en af arkivets medarbejdere.